

KIRMIZIYI GÖRMEK
BİLİNÇ ÜZERİNE BİR İNCELEME

NICHOLAS HUMPHREY

ÇEVİREN
FERİT BURAK AYDAR

NICHOLAS HUMPHREY

1943'te doğdu. İnsan zekâsının ve bilincinin evrimi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Cambridge kökenli psikoloji uzmanıdır. İlgili alanları genişletir: Ruanda'da Dian Fossey ile dağ gorilleri üzerinde çalıştı, maymunlarda beyin hasarından sonra 'kör görüş'ün varlığını ilk defa kanıtladı, ünlü 'zekânın sosyal işlevi' teorisini geliştirdi. Profesör Humphrey Oxford Üniversitesinde, Cambridge Üniversitesinde, New York New School for Social Research'te ve London School of Economics'te görev yaptı. Humphrey'in çalışmaları, Martin Luther King anma ödülü, İngiliz Psikoloji Derneği kitap ödülü, Pufendorff madalyası, Mind and Brain ödülü gibi birçok ödüle layık görülmüştür. Başlıca eserleri: *Consciousness Regained* (1983), *Leaps of Faith* (1999), *The Inner Eye* (2003), *A History of the Mind* (1992), *The Mind Made Flesh* (2003), *Seeing Red* (2009).

FERİT BURAK AYDAR

İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı mezunu. Çevirmen, yazar. W. Shakespeare, V. Woolf, J. Joyce, T. Eagleton, F. Jameson, E. Said, H. Bloom, V. İ. Lenin gibi yazarların kitapları başta olmak üzere yayımlanmış doksandan fazla çevirisi vardır. Başlıca eserleri: *İspanya İç Savaşı'nın İzinde* (2017), *1917: Devrimin Rapsodisi* (2017) *Hamlet'in Bağlanan Basireti Üzerine* (2020), *Klasik Okumaları-1/Kabramanlar Çağı* (2021); Edward W. Said, *Başlangıçlar* (2009), Susan Buck Morss, *Görmenin Diyalektiği* (2009), Rodrigo Quian Quiroga, *Borges ve Bellek* (2017), Francisco J. Ayala; *Ben Maymun muyum?* (2021).

İÇİNDEKİLER

I	
BİLİNÇ NEDİR, NE YAPAR, NEDEN VAR ?	11
2	
KIRMIZILAMA	16
3	
DUYUMLAR YARATMAK	38
4	
DUYUMLARA SAHİP OLMAK NEYE BENZER	68
5	
DUYUM VE EMPATİ	88
6	
DUYUM, ZAMAN VE BENLİK	96
7	
BİLİNÇ NEDEN ÖNEMLİDİR?	112
TEŞEKKÜR	115
KAYNAKÇA	116
DİZİN	123

I¹

[BİLİNÇ NEDİR, NE YAPAR, NEDEN VAR ?]

İskoç felsefesinin yol gösterici isimlerinden Thomas Reid saygın bir hâkim olan Lord Kames'e 1775 yılında şöyle yazıyordu: "Zatîîlileriniz şu konuda kanaatlerini bendenizle paylaşırsa minnettar olurum: Acaba beynim özgün yapısını kaybetmesine karşın, olur da birkaç yüzyıl sonra aynı malzemeler akıllı bir varlık ortaya çıkaracak şekilde bir araya getirilirse ben bu varlık olur muyum? Veya beynimden bu türde iki-üç varlık üretilirse, hepsi birden mi ben olurum ve dolayısıyla tek ve aynı akıllı varlık mı olurum?"²

2003'te Amerikalı bir country ve western müzik şarkıcısı olan Joe King bana e-postayla şunları yazdı: "Merhaba, benim adım Joe King. Ciddi derecede engelliyim, 20 yaşındayım. Boyum 84 cm, 18 kiloyum, 47 kırık kemiğim var ve 6 ameliyat geçirdim. Son zamanlarda, öldüğümde sahip olduğum tek şeyin bu sakat beden mi olacağı kafamı kurcalıyor. Sorum şu: Bilincin ölümden sonra bile yaşamaya devam edeceğine inanıyor musunuz? Bunu destekleyen sağlam bilimsel kanıtlar var mı?"³

Lord Kames'in Thomas Reid'e ne cevap verdiğini bilmiyoruz ve ben de Joe King'e verdiğim cevabı şimdilik söylemeyeceğim. Fakat bu sorular, cevapları olmadan bile, bilincin insan yaşamında muazzam bir öneme sahip olduğunu gösteriyor. İnsanlar kişisel olarak hayatta kalmayı, varlıklarının devam

¹ Bölüm başlıkları yayına hazırlayan tarafından eklenmiştir.(Yay. Haz.)

² Thomas Reid to Lord Kames, 1775, "Unpublished Letters of Thomas Reid to Lord Kames, 1762-1782" içinde, ed. Ian S. Ross, *Texas Studies in Literature and Language* 7 (1965), s. 17-65.

³ Joe King'den Nicholas Humphrey'ye e-posta, 17 Kasım 2003. Joe King'in web sayfası: www.joeking.com

ettirmeyi çok önemserler ve bunu da çoğunlukla kendi bilinçlerinin sürekliliği üzerinden değerlendirirler. Bilinç önemlidir. Hatta belki de her şeyden daha önemlidir.

Elinizdeki kitabın amacı bu bilincin *neden önemli* olduğunu açıklama çabalarına bir katkı sunmaktır.

Britanyalı psikolog Stuart Sutherland 1989 yılında yayımlanan *Psikoloji Sözlüğü*'nde bilincin epey istihzai bir tanımını yapmıştı. "Bilinç büyüleyici ama ele avuca sığmaz bir olgudur; ne olduğunu, ne yapıp ettiğini ya da neden evrildiğini tespit etmek imkânsızdır. Bilinç hakkında henüz okunmaya değer hiçbir şey yazılmamıştır."⁴

Bu tanım uzmanlar nezdinde öyle itibar görüyor ki duysanız şaşırırsınız veya ne bileyim, belki de şaşırmazsınız. İnternette şöyle bir gezdiğimde (Google, Mart 2005), 48 güncel sitenin hâlâ bu alıntıyı onaylayarak aktardığını gördüm. Yararsız olması düşünülerek yapılmış ve bu amacına ulaşmış bir tanım olduğu açıktır. Ama bence bu tanımın insanların hoşuna gitmesinin üç nedeni var ve üçü de insan bilincinin insanın izetinefsine nasıl katkıda bulunduğuyla ilişkili.

Birincisi, bu tanım doğrudan insanın kendi metafizik önemi hakkındaki hissine oynuyor. Bilinç gerçekten de bir muamma olabilir ama en azından *bizim* muammamızdır. Eğer bilinci bu kadar özel, hattâ dünyadışı kılan bir şey varsa, o zaman bilince sahip olan *bizleri* de özel ve dünyadışı kılan bir şey kesinlikle vardır.

İkincisi, bu tanım insanlara gizli bilgiye sahip içerikliler olma tatminini sunmaktadır. Bilincin ne mene bir şey olduğunu başka birine tarif etmekte zorlanıyor olabiliriz ama kendi durumumuz söz konusu olduğunda nasıl işlediğini gözlemlemek hiç de zor değildir. Ne olduğunu *söyleyemesek* bile hepimiz kendi zihin dünyamızın mahremiyetinde onun ne olduğunu *biliriz*.

⁴ Stuart Sutherland, *The International Dictionary of Psychology* (Londra: Crossroad, 1989).

Üçüncüsü, bu tanım bilimsel araştırmaları istenen yere oturtmaktadır. İnsanlar bilimin maddi dünyanın nasıl işlediğini açıklamaya çalışmasından gayet memnun olsalar da aslında çoğu insan bilimin insan zihninin ya da en azından zihnin bu kısmının nasıl işlediğini açıklamasını *istemiyor*. Dolayısıyla seçkin bir psikolog bu konu hakkında okunmaya değer tek satır olmadığını söylediğinde, bilinç alanında şimdilik asayişin berkemal olduğu konusunda müsterih olabiliyoruz.

Kimseye itiraf edemeseniz bile, bu üç görüşten herhangi birine gizliden gizliye yakınlık duyuyor olabilirsiniz. Son görüşten bahsetmek gerekirse, açık konuşayım, “bilinç incelemeleri” alanında 30 yıldır çalışıyor olmama karşın, bilincin diğer biyolojik olgulardan herhangi biri olarak muamele görme girişimlerine bu zamana kadar hep direnmiş olmasından sapıkça bir gurur duyuyorum. Bir gün gelip de bu konuda bilimsel bir açıklama elde edersek ve ettiğimizde, bunun en azından diğer bütün açıklamalardan farklı olacağını düşünmek beni rahatlatıyor.

“Büyüleyici ama ele avuca sığmaz bir olgu.” Bunu yine söyleyebilirsiniz. Ama ele avuca sığmaz olduğundan *ötürü* büyüleyici olduğunu söylüyor olmayalım? Başka türlü olmasını ister miydik?

Felsefeci Tom Nagel “Belli konulardaki kafa karışıklıkları (örneğin özgürlük, bilgi ve hayatın anlamı konusundaki şaşkınlıklarımız) benim gözümde bu sorunlara sözde cevapların hepsinden daha çok içgörü barındırıyor” der.⁵ Uzlaşmanın ya da kavrayışın çok az olduğu bir alanda sürprizlere hazırlanmamız gerekir; sürprizler belki de hiç beklemediğimiz taraftan, hattâ belki de tam arkamızdan gelebilir. Bilincin neden önemli olduğunun anahtarı, kim bilir belki de bilinç konusundaki kafa karışıklığımızda saklıdır?

Esrarengiz bir hikâye anlatırken cevabı kitabın dördüncü sayfasında vermek her zaman iyi bir fikir değildir. Fakat

⁵ Thomas Nagel, *The View from Nowhere* (Oxford: Oxford University Press, 1986), s. 4.

ben iştahınızı kabartacak kadarını baştan söylemeyi göze alıyorum. Sutherland'ın kafa karışıklığından doğan bilinç tanımının, hedefine onun düşündüğünden bile daha çok yaklaştığını savunacağım. Eğer ben haklıysam, son gülen bizzat Sutherland olacaktır.

Gelin şimdi bir daha bakalım. Sutherland bilincin *ne olduğunu* tespit etmenin imkânsız olduğunu söylüyor. Ama belki de bu şekilde, bilincin ne olduğunun temelinde yatan iki özelliğe dolaylı olarak bizzat temas ediyor: Bilinç tam da ele avuca sığmaz ve büyüleyicidir.

Bilincin *ne yaptığını* tespit etmenin imkânsız olduğunu söylüyor. Ama aslında bilincin belki de en iyi yaptığı şeylerden birine dair mükemmel bir örnek vermiştir: İnsanlara bilinci tanımlamaları ve anlamlandırmaları için meydan okur ve onları gizemle yüz yüze getiriyor.

Bilincin neden *evrildiğini* söylemenin imkânsız olduğunu savunuyor. Ama aslında tam da tarihte ortaya çıktığı şekliyle bilince ev sahipliği yapan insan yaşamına nasıl değer biçildiğine muazzam etkide bulunmuş olabilecek bir şeye işaret ediyor.

Son olarak, bilinç hakkında okunmaya değer hiçbir şey yazılmadığını savunuyor. Ama belki de kendisi, farkında olmasa da, bilinç hakkında okunmaya değer gayet beklenmedik bir şey yazmıştır: Bizatihi bu tanımdan bahsediyorum.

Tüm bu *belkiler* epey davetkârdır. Ama ben şimdilik beklemeye alacağım. Öncelikle ilgilenmek istediğim daha sıradan (sadece biraz daha sıradan) şeyler var. Genel sorularla ilgilenmekten bahsediyorum: “Bilinç nedir? Ne iş yapar? Neden evrilmiştir?” Bu soruları güzelce bir sıralayıp cevaplamak üzere yepyeni bir yaklaşım önereceğim.

Bu sorulara cevap vermenin *imkânsız* olduğunu düşünmenin elbette hiçbir haklı gerekçesi yok. Ama bu konuda çok sayıda kötü cevap üretildiği ve okunmaya değer yeterince şey yazılmadığı konusunda Sutherland'e kesinlikle katılıyorum. Dolayısıyla bu alanı özel bir dikkatle incelemek –yeniden incelemek– istiyorum. Biz teorisyenlerin iş görmelerini sağlayacak bir *bilinç kavramı* geliştirmeyi amaçlıyorum, böylece hangi